

Bokanmälningar

Hans de Geer: Rationaliseringsrörelsen i Sverige. Effektivitetsidéer och socialt ansvar under mellankrigstiden.

SNS, Stockholm 1978, 425 s, ca 90 kr

Denna bok är en historisk avhandling som kommit till inom forskningsprojektet "Kris och krispolitik i Norden under mellankrigstiden" vid Historiska institutionen i Stockholm. Inom projektet fann man på ett tidigt stadium, att 30-talskrisen bl.a. påskyndade den industriella rationaliseringen. Det är nu inte denna i sig utan "de idémässiga, kunskapsmässiga och organisatoriska förutsättningarna för rationaliseringen" som är föremålet för avhandlingen. Det är utvecklingen av dessa förutsättningar som författaren kallar just rationaliseringsrörelsen, nämligen de "åtgärder och strävanden som främjade rationaliseringen utan att vara direkta led i den". Inom denna ram behandlar författaren främst "idéspredningens yttre förlopp och periodisering, innehållet i det utländska idéinflytandet och i vilken mån det slog igenom samt framväxten av en kår av specialister på rationalisering". Dessutom behandlas "hur rationaliseringsföreställningarna utnyttjades i argumentationen för den sociala reformpolitiken" och "hur de politiska partiernas ideologiska ståndpunkter under mellankrigstiden försköts till överensstämmelse med rationaliseringsidéernas krav".

Jag har här medvetet återgett huvudpunkterna i de Geers egen målbeskrivning relativt utförligt, eftersom man av

avhandlingens titel eljest kan förledas tro, att den handlar om rationaliseringarnas ekonomiska innehåll, former och faktiska konsekvenser, vilket den alltså i allt väsentligt inte gör. Man kan säga, att boken närmast ger de idé- och organisationshistoriska konturerna av de industriella rationaliseringssträvandena i Sverige under mellankrigstiden och att den dessutom skisserar rationaliseringsidéernas inträngande i socialpolitisk och politisk ideologi.

Inom denna ram ger de Geer en gedigen, nyanserad, sensitiv och (nästan plågsamt) balanserad framställning av ämnet. Dispositionsmässigt är väl avhandlingen inte helt lyckad, eftersom de två delarna behandlar tämligen olikartade företeelser. Författaren klargör emellertid själv oförbehållsamt, att den andra delen av boken är av mer preliminär karaktär. I del I om själva rationaliseringsrörelsen, som är den avgjort bästa och tillika avhandlingens tyngdpunkt, diskuterar författaren rationaliseringens begrepp och definitioner mycket utförligt men kanske inte alltid så stringent som man skulle önska, vilket väl beror på att författaren medvetet avstått från ett ekonomisk-teoretiskt angreppssätt. (Det är nog det som gör, att de Geer avvisar Gustav Åkermans utomordentligt precisa och kärnfulla definition av

rationalisering som "oprecis och vid".) Här får vi också en fyllig redogörelse för de ledande utländska rationaliserings-teoretikernas uppfattningar (Taylor, Fayol, Mayo). AB Industribyråns, IVA:s, Arbetsledarinstitutets och Teknologföreningens uppkomst och utveckling med avseende på rationaliseringssträvandena kartläggs och likaså det internationella samarbetet på området.

I del II om rationalisering och socialpolitik, samhällsinflytande och företagaransvar får vi följa arbetslöshetsutredningens utveckling och debatten om felrationalisering. Vidare ger de Geer en redogörelse för skogsindustrisakkunnigas utredning, mammututredningen och rationaliseringsutredningen och hur dessa utredningar såg på rationaliseringen. Avhandlingen avslutas med två kapitel om hur rationaliseringen användes som argument i debatten om den sociala reformpolitiken och om de politiska partiernas och fackföreningsrörelsens inställning.

De Geers avhandling ger en avsevärd mängd historiska fakta och upplysningar. Vi får veta, att metallindustrin var den bransch som gick i spetsen för den industriella rationaliseringen och att den sistnämnda breddades påtagligt till andra branscher från 30-talets början. Det specifika med mellankrigstidens rationalisering var inte främst mekaniseringen (som naturligtvis fortsatte) utan de *organisatoriska* förändringarna, främst införandet av tidsstudier och självkostnadsberäkningar. Det viktigaste var, att arbetskraften skulle utnyttjas intensivare. Det är nu som också psykotekniken kommer till användning, tex när Sandvikens Jernverk som pionjärföretag börjar använda anlagstest vid personalplaceringar inom företaget. Ett av de Geers mest intressanta resultat är, att arbetsstudier nas pionjärer vid denna tid – Alex Engblom, Tarras Sällfors och John Carlsson – var helt inriktade på att även arbetarna skulle ha del i rationaliseringsvinsterna. Men de kördes obarmhärtigt över av SAF-representanter som Verkstadsföreningens Georg Styрман mfl, som dessutom var indignerade över att Ingen-

jörsvetenskapsakademins företrädare inte automatiskt ville företråda arbetsgivarintressena ensidigt. Från den tiden härleder de Geer IVA:s större uppbyggnad till arbetsgivarorganisationerna.

I del II framlägger de Geer en oväntad hypotes om relationen mellan effektivitetssträvandena i det privata näringslivet och omfattningen av samhällets engagemang. Vanligen ser man ju effektivitet och samhällssolidaritet som två, varandra *uteslutande* mål. Men de Geer menar, att det tvärtom finns ett positivt, inbördes samband mellan dem: "Ju hårdare företagets rätt hävdades, att utifrån företagsekonomiska kriterier genomföra rationaliseringsåtgärder, desto större blev behoven av att i samhällets regi genomföra sociala anpassningsåtgärder. Ökade samhällseliga engagemang medförde å andra sidan ofta pålagor, som betalas och som av den anledningen motiverade en ökad effektivisering av produktionsapparaten. I bägge fallen är kopplingen mellan rationalisering och socialpolitik uppenbar. Rationalisering förutsatte socialpolitik. Det var två delar av samma utveckling ... Ansvaret delades i princip upp i två sfärer: en som var företagsamhetens och som avsåg att effektivisera produktionen och en som var samhällets och som avsåg att mildra omvandlingens negativa sociala konsekvenser." Dvs ur den synvinkeln skulle en snabbt växande offentlig sektor delvis kunna ses som en *följd* av en snabbt fortskridande effektivisering av det privata näringslivet – tex genom utslagning – samtidigt som det senare också skapar resursunderlaget för det förstnämnda. De Geer visar också hur under 30-talet rationaliseringen och dess effekter – huvudsakligen i form av arbetslöshet, olycksfall och ohälsa – mer och mer allmänt erkänns vara en samhällsangelägenhet. "I alla tre fallen inriktades strävan på att finna vägar att anpassa samhället och individerna till utvecklingen – inte i första hand finna medel att anpassa utvecklingen till människornas eller samhällets behov, även om rationaliseringsförbud och kontroll diskuterades." På den punkten har något nytt börjat till-

komma först genom 70-talets arbetslagstiftning.

I denna del har de Geer en viss tendens att bli lite suddig i sin argumentation och att övertolka innebörden av sina fynd. Ibland talar han om hur rationaliseringsrörelsen "fick effekter för det svenska samhällets utveckling" och att rationaliseringsidéerna "förändrade relationen mellan arbetsmarknadens parter". Även om han klargör, att han med sin undersökning av *hur man argumenterade* inte kan fastställa materiella inflytelser, så har han ibland en tendens att glömma detta. Man blir inte heller alls övertygad om att socialdemokratins dåvarande samhällsyn skulle ha varit påverkad av "den klassiska administrationsläran", som skulle ha omsatts "på makronivån av regeringen". Den ståndpunkten förefaller något pressad. Den enkla tanken var ju, och är ju fortfarande, att sociala reformer som inte skall leda till akuta klasskonflikter kräver

"ökat utrymme". Det är en konsekvens av reformismens credo och har nog i det fallet ingenting med styrsystem för kapitalistiska företag att göra. På den punkten har väl de Geer fallit offer för den oundvikliga förblindelse, som ett långvarigt umgänge med det egna avhandlingsämnet så ofta ger upphov till.

Kvar står dock, att de Geer lämnat ifrån sig en seriös och gedigen avhandling om rationaliseringsrörelsen så som han definierat den och som vi säkerligen ofta får tillfälle att utnyttja i framtiden. Han har därmed utfört ett viktigt och nödvändigt förberedelsearbete för den stora forskningsuppgift som nu förestår och som redan påbörjats: vad som faktiskt har hänt inom arbets- och produktionsprocesserna i svensk industri under 1900-talet när det gäller effektivitetssträvanden och deras konsekvenser.

Bo Gustafsson
Uppsala universitet